

**K PROCESU REKATOLIZACE NA MORAVĚ V PRVNÍCH
DESETILETÍCH PO TRIDENTSKÉM KONCILU (DO ROKU 1619).
S PŘIHLÉDNUTÍM K POMĚRŮM NA TZV. MENSÁLNÍCH
STATCÍCH OLOMOUCKÉHO BISKUPSTVÍ**

JAN SAHEB

This study focuses on gaining an understanding of the specific features of the process of recatholisation on the mensal estates of the Olomouc diocese during the period immediately following the Council of Trent. The Bishops of Olomouc were the principal representatives of recatholisation in Moravia. Their direct domains became the starting point for the campaign of recatholisation. (Outward) recatholisation was, with minor exceptions, successfully completed here before 1619. The prerequisite to this success was, first and foremost, the possibility of asserting recatholisation from a position of direct power. The impact of recatholisation measures was minimal in areas in which this was not the case, for example on a number of feudal estates in the Olomouc diocese.

Key words: Recatholisation; the Council of Trent; the Olomouc diocese; mensal estates; the early modern age.

Náboženské klima, které se v českých zemích již od výbuchu husitské revoluce vymykalo ideám jednotné církve veškerého západního křesťanstva, vyvolávalo od svého prvopočátku výrazně napjatou situaci. Výslednicí „kališnické reformace“ bylo v dlouhodobém horizontu vytvoření východiska pro utváření pozdějších dvou základních antagonismů. Ovšem teprve když Evropu o sto let později zachvátila nová reformační vlna, došlo k zásadnímu vymezení obou táborů, a to katolického a nekatolického. Přičemž nekatolickým táborem máme na mysli jak později „uznaná“ reformovaná vyznání, tak i širokou škálu regionálně i nadregionálně působících sekt. Na rozdíl od katolického bloku, který byl až na drobné výjimky (např. utrakvismus) vnitřně jednotný, se tedy jednalo o tábor značně nesourodý, rozdělený konfesionálními principy. Náboženské rozpolcení, jehož ohniskem bylo území Říše, se velmi rychle rozšířilo i do zemí habsburské monarchie a záhy nabylo politických a v úzké návaznosti na to i společenských rozměrů. Existence této konfesionální roztržitosti byla bezprostřední příčinou procesu rekatolizace, či chceme-li „katolické konfesionalizace“, která tedy byla antagonisticky bytostně svázána s reformací (nekatolickou konfesionalizací). Koncept konfesionalizace se ve spojitosti s procesy probíhajícími v západním křesťanstvu v 16. a 17. století objevil v prostředí německé historiografie v 80. a 90. letech 20. století. Zároveň s označením této etapy jako „*konfessionelles Zeitalter*“ ovšem kromě duchovní roviny samé akcentují představitelé této koncepce i roviny mocenskou, hospodářskou a celospolečenskou.¹ Ačkoliv tento model poměrně uspokojivě odráží

¹ SCHILLING, H.: *Das konfessionelle Europa. Die Konfessionalisierung der europäischen Länder seit Mitte des 16. Jahrhunderts und ihre Folgen für Kirche, Staat, Gesellschaft und Kultur*. In: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa: Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Leipzig 1999, s. 13–62; SCHORN-SCHÜTTE, L.: *Konfessionalisierung als wissenschaftliches Paradigma?* In: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa: Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Leipzig 1999, s. 63–78.

v souhrnu hlavní vývojové tendence daného období, pro větší transparentnost této studie jsme se přiklonili ke specifikaci tohoto procesu na reformaci (nekatolickou konfesionalizaci) a rekatolizaci (katolickou konfesionalizaci).² Samu rekatolizaci je nutno vnímat jako dlouhodobý a vnitřně značně členitý proces, který v českých zemích probíhal s různou intenzitou zhruba po tři staletí. Dynamiku konfrontace obou, původně pouze v dogmatické rovině antagonistických táborů, totiž prioritně spoluutvářel faktor momentálního mocenskopolitického rozložení sil. Věřoucný zápas velmi záhy nabyl mocenskopolitických rozměrů a stal se nikoliv hlavním předmětem konfrontace, nýbrž pouhým prostředkem k uskutečňování ryze politických zájmů.³

*

V zásadě tedy můžeme proces rekatolizace v českých zemích a konkrétně na Moravě, rozčlenit do několika etap. Za určitý prolog lze považovat už vyrovnávání se s následky husitské reformace, kdy došlo k prvnímu narušení římskokatolické církevní jednoty. Sám utrakvismus se ovšem nevymezil natolik, abychom mohli snahy o jeho opětovnou unifikaci se zbytkem katolické církve, jehož nepřestal být součástí, nazvat již přímo rekatolizací. S určitou dávkou obezřetnosti bychom tento termín mohli použít spíše pro katolické tažení proti sektám, které se po husitských válkách ve zvýšené míře v českých zemích vyskytly. S příchodem reformační vlny se během první poloviny 16. století katolické pozice nejen v českých zemích velmi rychle hroutily, což teprve zavdalo příčinu k první vlně rekatolizace. Charakteristickým znakem počáteční fáze tohoto procesu byla zejména absence jeho základní platformy. Zatímco katoličtí panovníci vydávali proti šířícím se novým náboženským směrům a sektám ve snaze zabránit naprostému náboženskému schizmatu restriktivní dekry, ořesená církevní hierarchie hledala bezmocně cestu z vnitřní krize.⁴ Důsledkem toho byla faktická nemožnost dostatečné koordinace církevní a světské moci, která tak zůstávala v počátcích rekatolizace osamocena a její úsilí se mýjelo účinkem. Výraznou překážku navíc představoval odpor stavovských reprezentací jednotlivých zemí, které pokládaly náboženskou toleranci za jednu ze svých výhradních svobod. Rekatolizační postup byl tedy v této fázi lokálně izolován, neboť se mohl opřít pouze o tu část stavů, kteří setrvali i nadále v katolickém táboře. Právě na jejich statcích, podobně jako na přímých královských doménách, mohla být rekatolizační nařízení uváděna v praxi. Vzhledem ke krizi římskokatolické církve, která se na nejvyšší úrovni projevila morálním rozkladem a úpadkem diecézního kléru, což na mnoha místech vedlo k faktickému narušení církevní správy, byla ovšem i na těchto panstvích první vlna rekatolizace značně neefektivní. Souhrnně tedy lze tuto etapu označit za ryze defenzivní, se zřejmou snahou zamezit pouze dalšímu šíření nekatolických vyznání, neboť znovunabytí původních pozic bylo za dané situace fakticky naprosto nemožné.

Za počátek další fáze rekatolizačního procesu je možno pokládat ukončení tridentského koncilu roku 1563, respektive teprve bulu papeže Pia IV. „*Benedictus Deus*“ z 26. ledna 1564, potvrzující všechna koncilní ustanovení.⁵ Tento koncil byl coby všeobecný a ekumenický svolán po

---

² V označení procesu, kterým procházelo v období raného novověku západní křesťanstvo nepanuje v dosavadní historiografii jednotné stanovisko. Zhodnocení dosavadní užívané terminologie a jejích metodologických východisek viz ZEMEK, P.: *Protireformace, rekatolizace, katolická reforma či konfesionalizace?* Studia Comeniana et historica 36, 2006, s. 227–234.

³ V evropských souvislostech souhrnně viz MACHILEK, F.: *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfessionen 1500–1650*. In: *Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung*. Münster 1989, s. 134–152.

⁴ V roce 1508 například král Vladislav Jagellonský vydal dekret namířený proti působení sekty pikartů v Čechách a na Moravě. Viz Archiv Národního muzea Praha, f. Sbirka E-patenty, k. 1.

⁵ SARPUS, P.: *Concilii Tridentini, pontificibus Paulo III., Iulio III., Pio IV. ab anno MDXLV. usque ad annum MDLXIV celebrati, canones et decreta, cum pontificiis bullis ad id spectantibus*. In: *Historia concilii Tridentini*. Lipsae 1690, s. 229–233.

několika neúspěšných pokusech papežem Pavlem III. teprve roku 1545. Sbor kardinálů, arcibiskupů a biskupů se tak do italského Tridentu vydal teprve s vědomím skutečné hrozby naprostého zhroucení katolických pozic. Koncil trval s přestávkami celých osmnáct let (1545–1563) a výkvět tehdejší církevní hierarchie Evropy se za tu dobu sešel při pětadvaceti zasedáních, avšak celá polovina z nich byla věnována slavnostním vyhlášením jeho usnesení. Výsledkem koncilu bylo vytvoření platformy pro vnitřní obrodu katolické církve, jakožto jediného východiska ke znovunabytí ztracených pozic. Především mělo dojít k důsledné nápravě církevní disciplíny a dalekosáhlou revitalizací měl projít systém církevní správy. Reformy zahrnovaly kromě jiného např. zákaz vybírání odpustků, stanovily tzv. sídelní povinnost jednotlivých biskupů, či směřovaly k upevnění disciplíny a vzdělání diecézního i řádového kléru.⁶

Rekatolizačnímu procesu tedy koncil nejen připravil půdu v rovině dogmatické, ale jasně stanovil rovněž prostředky, jimiž mělo být další potýkání se s důsledky reformace vedeno. Otázka vlastní recepce koncilních ustanovení a jejich následné uvádění v praxi v konkrétních zemích (diecézích) byla samozřejmě dlouhodobým procesem, trvajícím přinejmenším po celou druhou polovinu 16. století. V této etapě, kdy stále více platilo augšpurské „*cuius regio eius religio*“, ovšem bylo možno rekatolizační postupy účinně aplikovat prakticky pouze na bezprostředních doménách katolických držitelů. Oblasti kontrolované nekatolickými vrchnostmi totiž zůstávaly pro opětovné přijetí katolické konfese převážně uzavřené. Druhá fáze rekatolizačního procesu tedy probíhala především ve znamení vnitřní konsolidace, jejímž výrazem byla snaha vytěsnit reformovaná vyznání či náboženské sekty z prostoru reálného vlivu katolických institucí, případně jednotlivců z řad šlechty. Na Moravě se tak dělo zejména v okruhu biskupského dvora a na mensálních a v menším měřítku rovněž i manských statcích olomouckého biskupství.⁷ V českých zemích byla tato etapa rekatolizace přerušena mocenskopolitickými okolnostmi a zásahem vzbuřených českých, moravských, slezských a lužických stavů.⁸

Záhy po nezdaru stavovského povstání se však karta radikálním způsobem obrátila a za účinné mocenskopolitické podpory Habsburků se mohla postupně rozvinout třetí, tentokrát již ryze expanzivní a závěrečná fáze rekatolizačního procesu. Roku 1622 byli ze země vypovězeni novokřtenci a o dva roky později již císařský mandát zakazoval poddanému obyvatelstvu vyznávat jinou, nežli katolickou konfesi. V březnu 1628 pak byla konverze nařazena i moravské nekatolické šlechtě, která se v opačném případě měla do půl roku ze země vystěhovat. Postup násilné rekatolizace byl sice v závěrečném období třicetileté války důsledkem obsazení velké části země Švédy utlumen, ovšem po jejich odchodu v roce 1650 již opět pokračoval rozhodný postup proti nekatolickým konfesím a sektám. Jistou výjimkou bylo území Slezska, kde vestfálský mír zaručoval nekatolíkům určitou míru náboženské svobody. Ačkoliv v poslední čtvrtině 17. a na počátku 18. století intenzita rekatolizačního tažení v mocenskopolitické rovině výrazně poklesla, rekatolizační proces následně opět za výrazné podpory panovníka gradoval za vlády bigotního katolíka Karla VI.⁹

*

⁶ JEDIN, H.: *Geschichte des Konzils von Trient I–VII*. Freiburg 1975–1977; KAFKA, F.–SKÝBOVÁ, A.: *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepcce habsburské rekatolizace Čech*. Praha 1968.

⁷ JAKUBEC, O.: *Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů potridentské doby*. Olomouc 2003, s. 76 a násl.; ŠTĚPÁN, J.: *Konfesií prostředí biskupského dvora na příkladu roku 1584 na dvoře biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic*. Střední Morava 26, 2008, s. 102–115.

⁸ KAMENÍČEK, F.: *Zemské sněmy a sjezdy moravské II*. Brno 1902, s. 501 a násl.; URBÁNKOVÁ, L. (ed.): *Povstání na Moravě v roce 1919. Z korespondence moravských direktorů*. Praha 1979, s. 5 a násl.

⁹ AL SAHEB, J.: *Möglichkeiten und Grenzen der Rekatolisierungspolitik der Liechtensteiner im Fürstentum Troppau*. In: *Fürstenhaus Liechtenstein in der Geschichte der Länder der böhmischen Krone*. Ostrava – Vaduz 2013, s. 247–266; týž: *Moravští nekatolíci a Těšínko v předtolerančním období*. Český Těšín 2013, s. 23 a násl.

Zaměřme se nyní na období druhé fáze rekatolizačního procesu (vymezené v prostředí Moravy přijetím závěrů Tridentského koncilu na jedné a závěrem předbělohorské etapy na druhé straně) a metody jeho uvádění v praxi. Pozornost přitom upřeme přednostně na bezprostřední državy olomouckého biskupství jakožto hlavní geografický horizont tohoto procesu. Nejprve ovšem alespoň v hlavních rysech nastiňme náboženské poměry, které v zemi v 16. století panovaly.¹⁰

Predbělohorská Morava představovala prakticky až do vydání obnoveného zřízení zemského v roce 1628 po konfesijní stránce velmi pestrá mozaika. Tato situace byla zapříčiněna mnoha faktory. Kromě poměrně masivního pronikání luterské reformace se Morava stávala útočištěm v jiných zemích pronásledovaných vyznání. Po porážce tzv. prvního stavovského odboje v Čechách v roce 1547 například na Moravě našli v hojném počtu útočiště členové Jednoty bratrské. Negativním faktorem byla ovšem v průběhu první poloviny 16. století zejména vnitřní krize římskokatolické církve, projevující se jak úpadkem papežství, korupcí a nepotismem vyššího kléru, tak na nejnižší úrovni morálním rozkladem a úpadkem diecézního kněžstva. Např. v relaci o stavu náboženských poměrů ve své diecézi z roku 1561 si olomoucký biskup Marek Khuen císaři Ferdinandovi I. stěžoval, že „...*jest na větším díle takových zmatených a ženatých kněží v tom Markrabství...že jich jest velmi drahně, někteří luteriány, cwingliány, jiní o mšech svatých nic nedrží, žádných ceremonií a svátostí v kostelích nezachovávají, než každý káže, působí, jak se jemu aneb pánu jeho dobře líbí a taková všichni se zastírají způsobem sub utraque...*“.¹¹ O čtyři roky později měl císaři Maxmiliánovi II. podat dobrodzání o stavu náboženských poměrů na Moravě zemský hejtman Berchtold z Lipé. Panovník totiž příliš nedůvěřoval objektivitě nedávné relace biskupa Khuena, podle něhož je země zachvácená sektami vedenými mnoha „...*bludnými sektářskými a nepořádnými kněžimi...*“.¹² Podobně v roce 1567 měli zemský hejtman Zachariáš z Hradce a podkomoří Markrabství moravského, Jáchym ze Zdětína, prošetřit oprávněnost stížnosti olomouckého biskupa Viléma Prusinovského na tištění „...*bludných a hanlivých knih...*“.¹³ V reakci na tyto náboženské poměry sice habsburští panovníci, vychovaní vesměs v bigotně katolickém duchu, vydali během druhé poloviny 16. století několik patentů namířených převážně proti „...*neřádným kněžím, kteříž jako jiní lidé světší chodí, obcují, plešou na hlavách svých, ani roucha dlúhého počestného, jakž na kněze a duchovní osoby náleží, nenosí a jiných*

¹⁰ Souhrnně viz MIKULEC, J. a kol.: *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha 2013, s. 309–362.

¹¹ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 51, sg. 3, f. 39.

¹² „...*jaké jest nám psaní duostojný milý biskup olomúcký z strany bludných sektářských a nepořádných kněží učinil, abychom mandáty naše...po zemi rozeslati poručiti ráčili, tomu z téhož příležitého psaní šířeji vyrozumíš. Kdež očekávajíc my osoby tvé těchto dnů ke dvoru našemu císařskému, toho jsme na tebe, abychom také na to tvé dobré zdání slyšeti, odložili. A chtíc, aby z[e] strany kněží dobrý řád zachová[n] byl, poručiti jsme ráčili, příležitíci přips mandátu, jak by od nás vyjítí měl, sepsati. A Protožť milostivě poručíme, že v dotčený přips nahlídneš, nám v tom dobré zdání své s odesláním zase toho psaní nahoře psané[h]o biskupu a připsu, oznámíš...*“ . Viz Národní archiv v Praze, f. Morava, inv. č. 864.

¹³ „...*a co na nás duostojný Vilím, biskup olomúcký, z strany tištění a zjevně prodávání některých bludných a hanlivých kněh a malování, jakž nám toho příležitíci jeden traktát poslal, vznášá a nás v to[fm] za milostivé opatření a toho časné přetržení poníženě prosí, tomuž z příležitíci[h]o vejpisu psaní šířeji vyrozumíte. I poněvadž zejména nějaké[h]o Fridricha Guntera, který by takové příležitíci i jiné hanlivé knihy pod jiným jméne[m] a s povolením našim tisknouti a Nikl Hon zjevně prodávati měl, dokládá, poručíme vá[fm] milostivě, abyste se na to na všecko podle jí, jestliže by se ty neb jiné k tomu nápodobně knihy a malování nenáležitě u dotčeného Guntera tiskly i také prodávaly, vyptali a nám o tom zprávu vaši s dobrý[m] zdáním vaši[m] nemeškaje učinili...*“ . Viz Národní archiv v Praze, f. Morava, inv. č. 1041. Později udělil císař Rudolf II. biskupovi Stanislavu Pavlovskému právo cenzury knih. Viz Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupská konzistoř Olomouc, sg. A 9, k. 541.

mnohých rozpustilostí proti Pánu Bohu se dopouštějí a toho, nač jsou se oddali, i přísah svých kněžských promíjejí...“¹⁴

Podobná opatření ovšem nemohla sama o sobě nepříznivou situaci radikálněji zvrátit. Mnohdy totiž scházela vůle držitelů patronátního práva na daném stavu cokoli měnit, tím spíše, pokud se sami přiklonili k některému ze široké škály nekatolických vyznání. Ze stejného důvodu se s minimálním dopadem setkala rovněž panovnická nařízení, výslovně zakazující činnost sborům Jednoty bratrské i náboženským sektám, souhrnně označovaným za „pikardy“.¹⁵ Restriktivní opatření totiž bylo možno aplikovat výhradně jen na dominiích katolických vrchností, církevních statcích, v královských městech a královských komorních panstvích.

V důsledku neutěšeného stavu diecézního kléru se do krize dostávala pevná církevně-správní struktura v podobě farností a nezřízený život kněží zavadával příčinu k příklonu k novým, dosud takto nezprofanovaným náboženským směrům.¹⁶ Náboženská tolerance byla navíc v zemi garantována neotřesitelnou pozicí zemských stavovských orgánů a výlučností stavovských privilegií, která až do povstání v roce 1619 neumožnila panovníkovi ani olomouckým biskupům proti náboženské svobodě účinněji zasáhnout. V duchu zásady „*cuius regio, eius religio*“ tak na předbělohorské Moravě vládla náboženská koexistence a značná tolerance. Ke katolictví se v průběhu první poloviny 16. století hlásilo pouze 10–12 % obyvatelstva.¹⁷ Ačkoliv během druhé poloviny 16. století se podařilo olomouckým biskupům tento nepříznivý poměr alespoň zčásti korigovat, ani na počátku 17. století nebyla náboženská situace na Moravě z pohledu katolické hierarchie a panovníka zdaleka uspokojivá. Ze soupisu farností v jednotlivých děkanátech¹⁸ olomoucké diecéze, pořízeného v době episkopátu Františka z Ditrichštejna (eps. 1599–1636) roku 1606 vyplývá, že

¹⁴ KAMENÍČEK, F.: *Zemské sněmy a sjezdy moravské III*. Brno 1905, s. 598–599. Další z mandátů proti neřádnému kněžstvu vydal Ferdinand I. v srpnu 1563. Dohledem nad dodržováním jeho ustanovení pověřil jednak zemského hejtmána, tak i olomouckého biskupa „...vědětiť dáváme, že nás jisté zprávy docházejí, jaké to rozpustilosti a neřádové při kněžstvu podobojí v Markrabství našem moravském proti mandátům našim císařským pominulých let vyšlým dějí. Nad čímž slušně těžkost nésti ráčíme a toho žádnému trpěti nemíníme. Kdež jaké [j]sme mandáty opěť z strany těch neřádných a vyběhlých kněží, aby nikdež fedrováni a přechovávaní nebyli, po zemi rozeslati ráčili. Tomu všemu z příležitých mandátů šířeji vyrozuměti a tím se dále spraviti budeš moci. A protožť poroučíme, aby[s] na to pozor měl, aby se tak podle dotčených mandátův našich chovali a z toho nevykračovali...“ . Viz Národní archiv v Praze, f. Morava, inv. č. 503.

¹⁵ Dne 22. července 1602 vydal jeden z patentů s platností pro české země císař Rudolf II. „...Protož nechtíce, aby to zlé přehlídnutím našim k dalšímu [v]zjizniku přicházeti a ti smýšlení bludové vzrůst větší míti a se rozmáhati měli...všem vůbec poroučeti ráčíme, abyste po dnešní den takových schůzek postranního kázání, zpěvů a posluhování tejně ani zjevně na gruntech svých nedopouštěli, nedrželi, neužívali, ani komu jinému držeti, užívati, přehlídali. Sbory všechny ihned zavřeli, zamkli, koľym zabítí a zatarasiti dali a pokudž by se kde v kostelích táž pikhartská a bratrská aneb jiná zmatečná učení hlásili a kázali, odbudouce je odtud, kněžstvem řádným...osadili. Také lidi poddané vaše dostatečně napomenuli, aby od téhož bludného učení a tý pikhartské neboližto bratrské sekty přestali, od ní pustili, sbory, schůze, i všeska neřádných kněží jejich kázání po domích i jinde zastavili, těch dále a více nemívati, než k víře a náboženství...pod jednou aneb podobojí vedle kompaktát přijímajících, přistoupli...“ . Viz Archiv Národního muzea Praha, f. Sbirka E-patenty, k. 1.

¹⁶ KOUŘIL, M.: *Přehled dějin církevní správy na Moravě od husitství do josefínských reforem*. In: XXVII. mikulovské sympozium 2002. Brno 2003, s. 25. K problematice nástupu reformace v habsburské monarchii a v českých zemích viz VOCELKA, K.: *Geschichte Österreichs*. München 2002, s. 107 a násl.; LEEB, R.: *Der Streit um den wahren Glauben*. In: *Geschichte des Christentums in Österreich*. Wien 2003, s. 145–279; WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699, II. Teil*. Wien 2003, s. 14 a násl.

¹⁷ D'ELVERT, Ch.: *Zur Geschichte des Erzbisthums Olmütz*. Schriften der historisch-statistischen Section 29. Brünn 1895, s. 48; HRUBÝ, F.: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. Český časopis historický 40, 1934, s. 265–309, Český časopis historický 41, 1935, s. 1–40, 237–268; VÁLKA, J.: *Tolerance, či koexistence? K povaze soužití různých náboženských vyznání v českých zemích v 15. až 17. století*. Studia Comeniana et historica 18, 1988, s. 63–75; WINKELBAUER, T.: *Überkonfessionelles Christentum in der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts in Mähren und seine Nachbarländern*. In: *Dějiny Moravy a Matice moravská*. Brno 2000, s. 131–146.

¹⁸ V pramenu je užit termín „*districtus*“ . Vzhledem ke krizi, která postihla katolický správní systém v období šířící se reformace, se tedy mohlo jednat spíše než o děkanát v pravém slova smyslu o pouhý blíže nespecifikovaný správní obvod.

některé oblasti byly zcela pod kontrolou „*heretiků*“. Konkrétně se jednalo o děkanství Jihlava, Lipník n. B., Nový Jičín, Moravská Třebová a Šumperk. V děkanství Přerov pak byly jedinou katolickou farností Všechnovice. Kromě zmíněných, zcela nekatolických děkanátů, bylo na území zbylých děkanskych obvodů celkem 120 katolických a dalších 50 „*heretických*“ farností.¹⁹

*

Katolickou církev zastihla ofenziva reformace nepřipravenou a neschopnou čelit novým podmínkám. Novým impulzem a platformou ke konfrontaci s nekatolickými konfesemi se stal teprve tridentský koncil završený v lednu roku 1564 závazným přijetím a potvrzením všech jeho ustanovení papežem Piem IV. Na tomto pevném základě mělo stát rekatolizační tažení, jehož čelnými představiteli se na Moravě stali olomoučtí biskupové. Ačkoliv zaujetí pro rekatolizační tažení lze považovat za samozřejmou součást episkopátů každého z nich, za připomenutí stojí především osobnosti Viléma Prusinovského z Víckova (eps. 1565–1572), Stanislava Pavlovského z Pavlovic (eps. 1579–1598) a kardinála Františka z Ditrichštejna (eps. 1599–1636).²⁰

Na základě platformy, kterou představovala ustanovení tridentského koncilu, tedy mohla být i na Moravě zahájena postupná konsolidace katolické církve, a to nejen v rovině dogmatické a duchovní, ale také v rovině církevně-správní. Jeden ze základních předpokladů úspěchu církevní konsolidace představovala zásadní reforma a obroda diecézního i řádového kléru. Jak již bylo předesláno, této strance katolické reformy věnovali patřičnou pozornost už několik let před završením tridentského koncilu prostřednictvím četných nařízení habsburští panovníci. Jejich dekrety by ovšem samy o sobě, bez součinnosti s představiteli církve, ale i stavů, nemohly vést ke kýženému výsledku. Význam reformy zejména diecézního kléru, který byl klíčem k úspěšnému rozvinutí rekatolizace v celé zemi, si uvědomovali rovněž olomoučtí biskupové. Zvýšenou aktivitu v tomto směru vyvíjel již v padesátých letech 16. století Marek Khuen (eps. 1553–1565). Nepochybně i díky němu se otázkou „*neřádných kněží*“ zabýval roku 1558 moravský zemský sněm. Jeho usnesení ovšem bylo natolik obecné, že jej rozhodně nelze pokládat za výraz zahájení cílené rekatolizace (tu by ostatně nekatolická většina stavů dobrovolně nepřipustila).²¹ Výrazným milníkem na cestě k obrodě diecéze byl rok 1566. Tehdy se biskupu Vilému Prusinovskému podařilo, po neúspěšných snahách jeho předchůdce Marka Khuena, v Olomouci usadit jezuitský řád. Od papeže Pia V. zároveň Prusinovský obdržel povolení přijímat do diecézní správy kněze přicházející z jiných diecézí, což mělo napomoci urychlení rekatolizačního procesu na Moravě. Ještě v témže roce nařídil Vilém Prusinovský rovněž vizitaci své diecéze.²²

¹⁹ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupská konzistoř Olomouc, inv. č. 91a.

²⁰ K jejich rekatolizačním aktivitám například viz PÁNEK, J.: *Biskup a kancléř (Stanislav Pavlovský a Vratislav z Pernštejna 1579–1582 a jejich úloha v počátcích rekatolizace Moravy)*. Časopis Matice moravské 113, 1994, s. 35–47; JAKUBEC, O.: c. d., s. 65 a násl.; BALCÁREK, F.: *Kardinál František Ditrichštejn 1570–1636. Gubernátor Moravy*. České Budějovice 2007, s. 76 a násl.

²¹ „...Což se kněží neřádných dotejče, na tomto [j]sme se snesli. Kterýž by se kněz koli pod kterýmkoli pánem co lotrovské[h]o dopustil, takového každě[h]o pán tej fary aby podle provinění je[h]o trestal, neb každý ten pán milující ctnost a pobožnost, uznal-li by co do kněze nepořádného, jemu toho trpěti a snášeti nebude...“. Viz Moravský zemský archiv v Brně, f. A 3-Stavovské rukopisy, inv. č. 2, f. 127; Prakticky ve stejných intencích rozhodli moravští stavové rovněž roku 1560. „...Item jakožto na předešlém sněmu obecním to bylo nařízeno, aby kněží pro své výstupy od pánuův svých trestání byli, ten artikul zdviháme a při starobylém pořádku kněžích z strany trestání jich zuostavujem...“. Viz Moravský zemský archiv v Brně, f. A 3-Stavovské rukopisy, inv. č. 2, f. 166.

²² „...oznamujme vám, že podle milostivé vůle a poručení císaře jeho m[ilos]liti, pána našeho nejmilostivějšího, z povinnosti ouřadu našeho biskupského po vši dieocesi a biskupství našem osoby některé na místě naším, kteří faráře a kněží, jak se při náboženství a službách Božích chovají, lidi obecní vyučují a životy své ku příkladu dobrým vedou, vizitovati mají, vysílati máme, s tím dalším poručením, aby se při takovém vizitování pokojně, přívětivě, žádným v tom moci nečiníc, ani na koho sahajíc, aby sobě do nich co slušně žádný neměl stěžovati, chovali...“. Viz Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupská konzistoř Olomouc, sg. B 1b, k. 557; tamtéž, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 58, sg. 7, f. 119.

K reformě katolického duchovenstva v zemi měla přispět rovněž diecézní synoda, svolaná v květnu roku 1568 v souladu s nařízením tridentského koncilu „*De reformatione*“, přijatým na jeho 24. zasedání. Při vyhlásování trestů za opilství, obžerství a další přestupky kněží se ovšem mezi účastníky diecézní synody zvedla vlna nevole, což jen dokumentuje žalostný stav, v němž se tehdy valná většina katolického kléru v zemi nacházela.²³ Ve snahách zajistit pro duchovní správu v olomoucké diecézi dostatek vzdělaných a morálně bezúhonných kněží pokračoval biskup Stanislav Pavlovský. Roku 1581 totiž inicioval v Olomouci založení semináře také pro chudé žáky, neboť do dosavadního semináře byli přijímáni povětšinou urození chovanci.²⁴ O pět let později se biskup dokonce neúspěšně pokusil získat pro službu v olomoucké diecézi polovinu chovanců papežského semináře, tzv. severské koleje, v němž byli pod dohledem jezuitů připravováni pozdější misionáři mířící do severských zemí.²⁵

Za účelem zjištění reálného stavu diecézního i řádového kněžstva hodlal biskup Pavlovský v intencích tridentina nechat vizitovat celou diecézi. Tento záměr se ovšem setkal s rozhodným odporem nekatolických vrchností. Počátkem února 1581 tak byl v této věci z příkazu císaře Rudolfa II. v zemi publikován mandát „...z strany kněžstva nepořádného, aby to od dušostojného Stanislava, biskupa olomouckého věrného našeho milého v Markrabství našem moravském visitován[*o*] i jinými slušnými prostředky pro lepší řád uvedeno bylo...“.²⁶ V květnu téhož roku pak císař ustanovení předchozího mandátu dále specifikoval a výslovně stanovil, že olomoucký biskup má právo vizitovat jak pravověrné katolíky, tak i utrakvisty. Právě mezi nimi se totiž pod rouškou utrakvismu (tedy tolerované součásti katolické církve) skrývala většina náboženských sekt.²⁷ V září 1582 pak vydal biskup průvodní pastýřský list, v němž pronesl plamennou výzvu, aby se věřící odvrátili od nekatolických vyznání „...falešného těchto nynějších novotníkuův a sektářů bludného učení a jejich domnění přijímati, jestliže spasení bejtí chcete, nemáte...“.²⁸ Krátce po zjištění stavu své diecéze Pavlovský v relaci do Říma nařikal nad tím, že katolickými kněžími je obsazeno pouhých 70 far.²⁹ Vyvrcholením jeho obnoveného úsilí bylo svolání diecézní synody v listopadu 1591. Teprve zde byly prohlášeny za bezvýhradně závazné všechny tridentské reformní dekrety, včetně předpisů týkajících se kněžského života, oděvu a chování.³⁰

Snaha o nápravu a obrodu diecézního i řeholního kléru s sebou přinášela mnohá úskalí. Jedním z nejzásadnějších byla především aplikace všech, ve věci kněžské disciplíny tridentským

²³ DUDÍK, B.: *Statuten der Diöcese Olmütz vom Jahre 1568*. Brünn 1870, s. 78; JANČÍK, J.: *Diecézní synoda v Olomouci roku 1568*. In: *Museum-list bohoslovců moravských*. Brno 1889, s. 105–118.

²⁴ KOUŘIL, M.: *Svěcenci v době episkopátu Stanislava Pavlovského*. In: *Nový Mars Moravicus*. Brno 1999, s. 411–417.

²⁵ Počátkem 17. století se o totéž pokoušel i Pavlovského nástupce, kardinál František z Ditrichštejna, ovšem papežského souhlasu disponovat s částí seminaristů ze severské koleje pro potřeby olomoucké diecéze dosáhl teprve v roce 1634. Viz ZLÁMAL, B.: *Příručka českých církevních dějin VI*. Olomouc 1970, s. 27–28.

²⁶ Národní archiv v Praze, f. Morava, inv. č. 2647.

²⁷ „...I poněvadž nás jistě správy docházejí, že v tom i sice v kněžstvu jiní velicí neřádné a rozpustilosti mezi kněžstvem v dotčeném Markrabství našem moravském se neumenšují, nýbrž i mnohé sekty se rozmáhají, napomenuli [j]sme dušostojného Stanislava, biskupa olomouckého, věrného našeho milého, milostivě jemu poroučejíc, abychom z ouřadu a z povinnosti své visitováním a jinými slušnými prostředky takové neřády přetrhoval a nedobry pobožná Bohu a dobrým lidem líbezný řád, pokudž nejvyš možné, uvozoval. Však tak a na ten způsob, aby osobám tělo a krev Páně pod obojím přijímajícím podle dopuštění a jistého nařízení církve svaté od řádných a katolických kněží žádné příkořisti od něho, ani od těch, které by on na místě svém nařídil, v tom se nestalo, ani v čem ublíženo bylo, nýbrž aby nad ním nicméně jako nad těmi, kteříž pod jednou způsobou přijímají, ruku svú držel a je v svém otcovském opatrování a ochraně měl...“ . Viz Národní archiv v Praze, f. Morava, inv. č. 2664.

²⁸ AL SAHEB, J.: *Pramen k rekatolizaci Moravy v 16. století*. In: *Práce a Studie Muzea Beskyd* 16, 2005, s. 56–60.

²⁹ SNOPEK, F.: *Některé relace biskupa Stanislava Pavlovského a kardinála Dietrichštejna o diecési olomoucké*. *Časopis Matice moravské* 32, 1908, s. 405.

³⁰ FASSEAU, A.: *Collectio synodorum et statutorum almae dioecesis Olomucenae*. Rezii – Vienna 1766, pag. 62–119.

koncilem závazně přijatých, ustanovení do každodenní praxe. Reálný stav byl totiž mnohdy na hony vzdálen ušlechtilým usnesením katolické reformy shrnuté v kánonu „*de vita et honestate clericorum innovantur*“. K dosažení cíle byli proto olomoučtí biskupové nuceni častokrát aplikovat vůči vzpurným kněžím svou trestní pravomoc. Její nezávislost na světském soudnictví sice potvrzovala četná ustanovení Tridentina, ovšem na Moravě musel o uznání biskupské jurisdikce nad kněžstvem svést náročný zápas se stavovskou reprezentací biskup Stanislav Pavlovský.³¹ Biskupské „*ius in spiritualibus ac criminalibus causis*“ ovšem fakticky spočívalo pouze v možnosti viníka uvěznit, nikoliv nad ním vynést přísnější ortel. V případě, že se tedy jednalo o závažný přestupek kriminální povahy, byl obvykle provinilý kněz předán ramenu světské justice zpravidla v některém z biskupských poddanských měst.³²

Mnohem obvyklejší byly ovšem případy uvěznění kněží, kteří se jakýmkoliv způsobem protivili římskokatolické církevní doktríně. V tomto smyslu představoval trest spočívající v uvěznění obvykle v „*kněžském karceru*“ na Hukvaldech především výchovný a nápravný moment. Vždyť drtivá většina uvězněných kněží se po „*nápravě a pokání*“ vracela zpět do duchovní služby.³³ Již biskup Khuen přitom hodlal využít kněžského vězení jako prostředku k nápravě nedisciplinovaného kléru nikoliv jen v nahodilých případech, ale zamýšlel tento model aplikovat zcela koncepčně a pokud možno i plošně. Svědčí o tom přípis hukvaldskému úředníkovi z 26. ledna 1560, týkající se „*neposlušných kněží*“ z děkanství Osoblaha „...*těž vědětiť dáváme, že [j]sme poručili ouředníku našem[u] osoblažskému, kteří by ta[m] faráři výstupní a neposlušní byli a neřádu proti pánu Bohu i lidem k zlému příkladu působili, aby takové s knězem děkanem a farářem osoblažským vyzdvihoval a na Ukvaldy do trestně odsílal. Protož kdež by takový který poslán byl, do trestání jej hned dej a v slušnosti, jakož vězni, jísti i pítí dávati poroučeť. A ty kterého bez vůle a vědomosti naše z trestání nevypouštěť[j]...*“. Počátkem února téhož roku pak biskup úředníkovi sdělil, že poručil proboštu nedalekého kláštera ve Fulneku, aby provinilé kněze ze svého konventu předal rovněž k uvěznění na Hukvaldy.³⁴ Praxe,

³¹ BREITENBACHER, A.: *Spor biskupa Pavlovského s moravským soudem zemským o soudnictví nad kněžstvem*. Časopis Matice moravské 30, 1906, s. 97–137.

³² Roku 1554 například v těchto intencích odpovídal biskup Marek Khuen králi Ferdinandovi I. ohledně kněze Stanislava Poláka, který se dopustil krádeže předmětů z kroměřížské rezidence po smrti předchozího biskupa Jana Dubravia. „...*! poněvadž bez ublížení důstojenství svého, i spravedlnosti k tomu náležících mne podle rozkazu vaší kr[á]lovské mil[ost]i popravním právem k němu přikročiti, mi se jeho tajně dáti tázati nenáleží a přátelé nebožtíka kněze Jana, biskupa slavnej paměti, předka mého, [j]sou jej do vězení tu v Ostravě připravili, bez vědomosti mé a mně o to nabíhali, oznámil [j]sem jim také, že mně to učiniti není slušné...*“. Viz Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 44, f. 8, 16.

³³ V červenci 1559 například nechal biskup Marek Khuen vsadit do žaláře na Hukvaldech faráře z Březové, jménem Prokopa, který „...*nemalú, ale znamenitú výstupnost, zapomenú se nad povinnosti a přísahu svú kněžskou, učinil...*“. Hukvaldský úředník Jaroš Syrakovský z Pěrkova jej měl „...*do vězení tu, kdež prve kněží vsázení bývali, všakž aby v skrovnosti jídla i pítí i toliko aby se jemu škoda na zdraví nestala, jemu dáváno bylo...*“. Již v září téhož roku však byl investován na faru ve Frenštátě p. R. Viz Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 49, sg. 1, f. 112–113, 148.

³⁴ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 50, sg. 2, f. 17, 23. Dalším z dlouhé řady internovaných kněží byl v květnu 1561 „...*vejstupný kněz Lukáš, kterýž proti víře svatě v nemalý blud a kázání se dal...*“. V souvislosti s ním biskup zdůrazňoval přednosti hukvaldské pevnosti, která „...*jináče nežli v Kroměříži v opatření jest, aby odtud ujíti nemohl...*“. Koncem června pak do hukvaldského vězení v poutech putoval jistý kněz z Bílovce. Nehostinné podmínky vězeňské kobky spolu s nedobrovolným půstem zřejmě na většinu uvězněných kleriků zapůsobily velmi účinně, neboť četnost zpráv o internacích vyvažuje přibližně stejný počet zmínek dokládající „*napravení*“ těchto kněží. Nejinak tomu bylo rovněž v případě výše zmiňovaného kněze Lukáše, o němž se biskup již o několik měsíců po uvěznění vyjádřil slovy „...*o tom rádi slyšíme, že ku pokání svatému přichází a velebnú svátost oltářní přijímal, než...to poroučíme proto, aby jemu topeno a dohlídáno i také jídlem a pítím opatřeno bylo, aby při zdraví svém zůstati...*“. Zároveň jej ovšem nehodlal propustit, neboť si nebyl jist, zda-li se zcela zřekl bludného učení.

ketou při snaze o nápravu kněží porušujících katolickou disciplínu aplikoval Marek Khuen, převzali rovněž jeho následovníci. S případy uvěznění takovýchto kleriků, a to jak diecézních tak řeholních, se tedy v korespondenci olomouckých biskupů setkáváme poměrně často i po zbytek předbělohorského období.³⁵

Aplikace rekatolizačních opatření, snad pouze vyjma obrody katolického diecézního i řeholního kléru, byla ve sledované etapě fakticky možná takřka výhradně v prostředí bezprostředních (mensálních) držav olomouckých biskupů. Nutno poznamenat, že ve srovnání s okolními zeměmi, především pak s Čechami a Slezskem, byla výchozí pozice pro rekatolizační tažení na Moravě mnohem příhodnější, a to i navzdory poměrně masivnímu rozšíření nekatolických vyznání. Příčinu je nutno hledat zejména v rozsáhlé pozemkové základně v podobě mensálních a lenních statků, která se zračila rovněž ve výsadním postavení olomouckého biskupství v právním systému země.³⁶ Vždyť jen rozloha mensálních panství představovala v průběhu druhé poloviny 16. století přibližně desetinu území Moravy.³⁷ Proces rekatolizace tedy probíhal nejprve v bezprostředním okruhu olomouckých biskupů, jejichž snahy směřovaly k upevnění katolické konfesní jednoty mezi příslušníky jejich dvora, ale i velmi početné suity biskupských úředníků a zaměstnanců na jednotlivých dominiích a samozřejmě poddaných. Stranou nezůstávaly ani rodové statky jednotlivých biskupů, ležící mnohdy mimo olomouckou diecézi.³⁸

Primárním prostředkem cíleně budované konfesní jednoty na biskupských statcích bylo vedle důsledného pokatoličtění patrimoniální správy rovněž zajištění nábožensky loajálních municipálních samospráv. Teprve od poloviny šedesátých let 16. století se ovšem považovalo za samo-

V červnu 1563 psal v souvislosti s ním Khuen hukvaldskému úředníkovi, aby „...v pútech chodil, z toho vězení propouštěti a zase na noc do toho vězení dáti tak, aby ujiti nemohl...“. Ačkoliv internovaný kněz přislíbil, že „...svých všech bludův přestati, odvolati a pokání činiti chce...“, neopustil Hukvaldy ještě ani v lednu následujícího roku. Viz Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 51, sg. 3, f. 82, 104, 195, 219; tamtéž, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 53, sg. 5, f. 86–87; tamtéž, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 54, sg. 6, f. 17.

³⁵ Zmíňme alespoň některé případy. Roku 1569 např. slyšíme o internaci kněze Martina, „...kterýž na Ukvaldech pro svůj vejstupek seděl...“, roku 1571 se zmiňují uvěznění ostravského faráře Jana Chocholeckého a jistého kněze Ambrože, kterého měl hukvaldský úředník „...na horním zámku v[er] vězení do delšího poručení našeho [tj. biskupského] chovat...“. Biskup zároveň nařizoval, „...že jemu žádné jiné stravy dávatí nebudeš, nežli chléb, soli a pivo pítí, kromě v nedělní a sváteční dny tu mu můžeš ryb drobných dopustiti dávatí a to tak hled' opatrovatí, aby nám nikterakž dolů sjíti, ani se spustiti nemohl. K němu pak také, aby s ním kdo co obzvláště rozmlouvati měl, nedopouštěj, listy kterému přináseti budou, zotvírej a ná[m] při náhodném poselství i tolikéž ty, které on jina[m] psáti bude, odsílej...“. Roku 1574 pak byl na Hukvaldech internován kněz Beneš Turek, který urazil jednoho z biskupských manů, Matyáše Žalkovského. Viz Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 64, sg. 9, f. 58; tamtéž, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 68, sg. 11, f. 102, 216–217; tamtéž, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 73, sg. 13, f. 24.

³⁶ K tomu viz AL SAHEB, J.: *Hukvaldské panství před Bílou horou (1553–1619). V kontextu mensy olomouckého biskupství*. Ostrava 2011, s. 29 a násl.

³⁷ AL SAHEB, J.: *Územní vývoj přímé majetkové držby olomouckých biskupů v letech 1553–1619*. Sborník archivních prací 2012, č. 1, s. 3–40.

³⁸ Příkladem může být snaha brněnského kanovníka a později olomouckého biskupa Jana Grodeckého zachovat katolického kněze na faře v rodném Grodci v těšínském knížectví. V letech 1569–1570 tam totiž hodlal těšínský kníže Václav III. Adam investovat nekatolického faráře. Viz Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Žitnice, f. Lobkovicové roudničtí – rodinný archiv, sg. B 168, f. 120–121; JEŽ, R.: „I v paměti máme, když jsi o téhož opata orlovského na hradě pražském s námi oustně mluvil...“. *K sekularizaci církevních majetků na Těšínsku v počátcích reformace*. In: Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim. Cieszyn 2010, s. 36–66; ŠTĚPÁN, J.: *Konfesní prostředí biskupského dvora na příkladu roku 1584 na dvoře biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic*. Střední Morava 26, 2008, s. 103 a násl.

zřejmě, že do městských rad biskupských měst a městeček mají přístup výhradně katolíci.³⁹ Tento trend se plně zračí rovněž v instrukcích vydaných biskupem Stanislavem Pavlovským v roce 1584 pro purkmistry a konšele městeček Frenštátu p. R. a Místku a města Ostravy. Mimo jiné biskup nařizoval, „...*aby v tom městečku nyní i na časy budoucí žádný z obyvateluoův, též podruhuoův a hoferuoův trpěn a přijmán nebyl, než toliko kteříž by nepodezřelí a dobře zachovali lidé jsouc v religii svatě katolické římské byli a ouřad nynější i budoucí na tom nařízení, aby se jemu zadosti dalo, ruku všelijak drželi...*“.⁴⁰ Všichni členové cechů biskupských měst a městeček měli pod hrozbou pokut a vězení vykonat každoročně zpověď a přistoupit k přijímání.⁴¹ Otázkou samozřejmě zůstává problematika uvádění těchto nařízení do praxe, byť z četných zmínek víme o restrikcích za jejich neuposlechnutí. Není pochyb, že mnozí nekatolíci konvertovali pod tímto nátlakem pouze formálně. Dokladem toho je fakt, že již roku 1587 měl hukvaldský úředník Valentin Pavlovský ostravským měšťanům pobrat a spálit „kacířské“ knihy, jichž se neustále drželi. Kromě výše zmíněných instrukcí upravujících náboženské poměry v poddanských biskupských městech se dochovaly analogické dokumenty rovněž pro další biskupská města Příbor (1585), Vyškov (1588) a městečko Šlapanice (1592).⁴² Dohled nad dodržováním ustanovení obsažených v těchto normativních dokumentech byl vždy svěřen představitelům patrimoniální správy. Biskup Pavlovský tak byl od svých úředníků informován o konkrétních osobách, které se opovážily vzeprít jeho vůli a rekatolizačnímu nátlaku. Roku 1589 tak například psal hukvaldskému úředníkovi Valentinovi, nechť si nechá předvolat ty ostravské měšťany (mj. i ženu tamního purkmistra), kteří dle úřednickových slov „...*tohoto roku a snad i jiných let povinnosti křesťanské [j]sou nevykonali...*“, aby je následně potrestal a přiměl k nápravě.⁴³ V květnu 1590 biskup opětovně nařizoval měšťanům v Mohelnici, Příboře, Ostravě, Brušperku a Místku, aby přijímali eucharistii výhradně „*pod jednou způsobou*“. Poté, co se někteří z ostravských měšťanů odmítli jeho nařízení podříditi, nechal biskup 15. srpna téhož roku 50 z nich uvěznit na Hukvaldech. Krátce nato byli ovšem všichni propuštěni s tím, že „...*ty osoby z Ostravy, které [j]sme zde v vězení měli, již také k tomu [j]sou přistoupili, že velebnou svátost oltářní pod jednou, způsobem katolickým v neděli po svatým Bartoloměji jako jiní poddaní naši tamž na tom panství přijímati chtějí...*“.⁴⁴

Rekatolizační instrukce představovaly sice významný, ovšem nikoliv jediný prostředek, jímž se olomoučtí biskupové snažili na svých statcích restaurovat katolické pozice. Ve snaze zmírnit dopady reformace se pokusil již Marek Khuen o částečnou revitalizaci rozpadající se správní struktury katolické církve, byť situaci takřka znemožňoval nedostatek kněží. Navzdory tomu bylo například v roce 1553 z biskupova podnětu založeno nové děkanství se sídlem v Moravské Ostravě. Více než cokoliv se v tom zrcadlil zoufalý Khuenův pokus zamezit dalšímu rozkladu katolicismu v této části Moravy. Vždyť ve městě již nekatolíci dosáhli takových pozic, že kvůli

³⁹ Kupříkladu v instrukci pro města a městečka hukvaldského panství z roku 1554 ještě biskup Khuen pouze dosti vágně přikazoval, aby „...*purkmistři, fojt a konšelé, nový i starý úřad, abyste od osob svých lidu obecnímu dobrý příklad dali, pána Buoha se báli a podle vůle Buozí se řídili a spravovali. K sl[ov]u [B]uozímu do kostela v den nedělní i jiné dny sváteční aby[ste] pilně chodili, tolikéž i lid obecní k tomu přidrželi a přístě jim o tom poručili. Jestliže by pak úřední člověk podle toho artikule se nezachoval, v den nedělní neb sváteční do kostela nešel, než raději po rynku aneb jinde se procházel, vězením dostatečně trestán býti a k tomu také 2 kopy gr. dáti a položití má...*“. Viz Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 2247, sg. Temp 116, k. 488.

⁴⁰ Státní okresní archiv Nový Jičín, f. Archiv města Frenštátu pod Radhoštěm, inv. č. 8; Státní okresní archiv Frýdek-Místek, f. Archiv města Místku, inv. č. 3.

⁴¹ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 88, sg. C, f. 148–161.

⁴² JAKUBEC, O.: c. d., s. 78.

⁴³ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 102, sg. 27, f. 60–61.

⁴⁴ JAKUBEC, O.: c. d., s. 79.

bojkotu řádného odvádění desátků hodlal v listopadu 1552 na zdejší beneficium rezignovat ostravský farář a pozdější děkan Jan Jilovský. Teprve po zásahu biskupa došlo ke vzájemné dohodě obou stran.⁴⁵ Jak se však záhy ukázalo, za „uklidněním poměrů“ stála především konverze děkana Jilovského, který v Ostravě zavedl pod tlakem okolností po vzoru protestantů hromadnou zpověď i přijímání „*sub utraque speciae*“.⁴⁶ Po těchto zkušenostech dbal biskup při obsazování jednotlivých far ještě mnohem úzkostlivěji na katolickou pravověrnost uchazečů vakantních beneficií. Kupříkladu v říjnu 1561 souhlasil, aby byl do Příbora po zemřelém faráři Františkovi investován dosavadní farář v Jistebníku, Alexandr, neboť „...*jest kněz pořádný pod jednú*...“. Podobně v srpnu téhož roku doporučoval na vakantní faru po zemřelém faráři Danielovi investovat kněze Stanislava ze Studénky pouze v případě, „...*není-li ženat a jestliže j[es]t pořádným knězem a dobře zachovalým*...“.⁴⁷

V úsilí svého předchůdce pokračoval rovněž biskup Vilém Prusinovský, který záhy zapověděl všem držitelům lenních statků jakkoliv podporovat či tolerovat nekatolíky, na mensálních statcích olomouckého biskupství dohlížel na důslednou rekatolizaci takřka osobně. Prostřednictvím pokatoličtění patrimonální a municipální správy na mensálních statcích se biskup snažil kontrolovat nejen náboženský, ale i soukromý život poddaných. Roku 1566 musel kupříkladu syn příborského soukeníka Melchera předložit „svědomí“, že jeho rodiče byli sezdáni „...*řádně podle církve svatě*...“.⁴⁸ Ve většině případů se ovšem obyvatelstvo rekatolizačnímu nátlaku poddalo pouze formálně. Zásadní roli přitom představovala okolnost, že na přímých biskupských državách mohla vrchnost uplatnit kromě duchovního působení i ryze mocensko-ekonomické donucovací prostředky.⁴⁹

Po smrti Viléma Prusinovského v roce 1572 rekatolizační tlak v důsledku častého střídání biskupů citelně ochabl, což přispělo k upevnění pozic nekatolických vyznání v diecézi. Ostatně ani sebevětší úsilí biskupa Prusinovského nemohlo během pouhých sedmi let jeho episkopátu zásadním způsobem změnit nepříznivou situaci. Důkazem je relace biskupa Jana Grodeckého z Brodu (eps. 1572–1574) podaná císaři Maxmiliánovi II., v níž líčí náboženské poměry ve své diecézi. Uvádí, že pravomoci a autorita katolické církve jsou potlačeny, naproti tomu se v zemi daří mnoha nekatolickým vyznáním a sektám. Podle jeho slov nebylo výjimkou, když jsou v jedné rodině všichni její členové různého vyznání.⁵⁰ Uvedená slova se ovšem vztahovala zejména pro oblasti, které nebyly pod přímou kontrolou katolických vrchností. Přibližně dvě desetiletí trávající soustavný rekatolizační tlak totiž na jejich doménách způsobil, že poměr katolíků a nekatolíků se pozvolna vyrovnával. Na mensálních panstvích již dokonce mírně převažovalo katolické obyvatelstvo (alespoň co do „vnějšího rozměru víry“).⁵¹

Dokonale rozvinout rekatolizační úsilí Viléma Prusinovského se podařilo teprve Stanislavu Pavlovskému, který v tomto směru vyvíjel nezměrnou aktivitu. Nejenže dbal na katolickou uni-

⁴⁵ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 43, f. 44, 52.

⁴⁶ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 49, sg. 1, f. 165–166, 170; tamtéž, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 50, sg. 2, f. 39–40.

⁴⁷ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 51, sg. 3, f. 155, 179–180.

⁴⁸ Státní okresní archiv Nový Jičín, f. Archiv města Příbor, inv. č. 109, f. 44.

⁴⁹ K tomu viz AL SAHEB, J.: *Mezi konfrontací a smírem. K charakteru rekatolizačního postupu na hukvaldském panství v předbělohorském období*. Studia Comeniana et historica 81–82, 2010, s. 113–125.

⁵⁰ „...*authoritas iurisdictione ecclesiastica ita oppressa, ut non liceret ei, episcopo, disciplinam ecclesiasticam exercere... plures etiam numerantur fidium confessiones in Moravia, quam domus in civitatibus et villis, quandoquidem in una plaerumque domo alia fides est patris, alia matris, alia filiorum et servorum*...“. Viz SNOPEK, F.: *Obrazy z katolické restaurace kardinála Dietrichštejna*. Časopis Matice moravské 37, 1913, s. 241–242.

⁵¹ Na příkladu panství Hukvaldy viz AL SAHEB, Jan: *Ostravský děkanát v období potridentské rekatolizace (1563–1619)*. In: Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek 10, 2009, s. 35–59.

formitu svých zaměstnanců a poddaných, ale opakovaně v rezidencích svých jednotlivých statků zkoušel adepty kněžské služby z řad vlastních poddaných.⁵² Nově vysvěcené kněžstvo posléze investoval na jednotlivé fary, z nichž museli být prostřednictvím biskupského patrimoniálního aparátu vypuzeni nekatoličtí kazatelé. V březnu 1582 tak například investoval do Místku katolického kněze, svého kaplana Adama Pacinia, a zároveň nařídil rozprodání majetku zdejšího bratrského sboru. Hukvaldskému úředníkovi Valentinovi Pavlovskému dále nařídil „...*toho kazatele pikardského napomeneš, aby se on v ouřad kněžský, jsouce zprošť[ě]ný, od toho času, více pod nemilostí a skutečný[m] nás jiné trestání neukládal, nýbrž podle úřadu své[h]o chlapské[h]o roli a pluhu na pilno hleděl a od kostela s jinými k slovu Boží[m]u chodil a mši s[vato]ju poslouchal, jakž o tobě pochybuje, že to tak opatříš a nařídíš, aby se tomuto poruč[en]í naše[m]u zadosti učinilo...*“⁵³ Snahy o konverzi obyvatelstva měla podpořit rovněž biskupova rozsáhlá fundační činnost, orientovaná v prostředí poddanských měst na zakládání tzv. zbožných bratrstev. Jedno z nich biskup založil v roce 1591 v Ostravě. Členství v těchto konfraternitách ovšem zpočátku nepochybně ovlivnila hrozba restrikcí, které biskup na mensálních panstvích v rámci rekatolizačního úsilí zcela nepokrytě aplikoval.⁵⁴ Snad ještě rozhodněji, avšak v zásadě stejnými prostředky, se vůči reformaci vymezil Pavlovského nástupce, kardinál František z Ditrichštejna. Bezpochyby to souviselo s dobovým klimatem vyostřujícího se konfesního soupeření, spělo neodvratně ke konfrontaci v podobě stavovského povstání.⁵⁵

*

Konfesní roztržičnost, jejíž základy byly v českých zemích položeny již v 15. století, se eskalací reformace v průběhu první poloviny 16. století stala výrazným rysem zdejší stavovské společnosti. Nejen v prostředí středoevropské podunajské monarchie, ale v celoevropském měřítku, vyvolalo náboženské roztržičení reakci katolické církve, která tím ztrácela své výhradní postavení. Odezvou na lavinovitě šíření reformace se stal proces rekatolizace (katolické konfesionalizace), který lze označit za značně dlouhodobý a vnitřně členitý. Do poloviny 16. století probíhala jeho ranná fáze, kterou lze souhrnně označit jako rýze defenzivní, se snahou zabránit dalšímu šíření nekatolických vyznání a sekt. Průvodním jevem této etapy byla absence platformy, která by dala rekatolizačnímu úsilí pevné východisko. Tím se stala teprve ustanovení tridentského koncilu (1545–1563), který odstartoval druhou fázi procesu rekatolizace. Tato etapa, probíhající v českých zemích od počátku druhé poloviny 16. století do výbuchu stavovského povstání, se nesla v duchu úporné snahy o vnitřní konsolidaci a obrodu katolické církve. Primárním cílem byla náprava diecézního i řádového kléru. Teprve po porážce nekatolických stavů a nastolení nových právně-politických poměrů, se mohla v českých zemích rozvinout závěrečná, již rýze expanzivní, fáze rekatolizačního procesu. Čelnými představiteli rekatolizačního tažení na Moravě byli olomoučtí biskupové. Výchozím prostorem pro uskutečňování programu katolické obnovy v duchu tridentina se staly tedy především mensální a manské državy olomouckého biskupství. Vzhledem k aplikaci rekatolizace v tomto prostoru z pozice vrchnostenské moci dosáhli biskupové, byť pouze vnějškové, katolické uniformity těchto dominií do značné míry ještě před koncem druhé fáze rekatolizačního procesu, tedy před vypuknutím stavovského povstání.

⁵² Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupská konzistoř Olomouc, inv. č. 109a, pag. 28, 94, 230.

⁵³ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 92, sg. 19, f. 25–26, 29, 36, 44, 99; AL SAHEB, J.: *Církevně-správní poměry na Místecku do roku 1716*. Studia Comeniana et historica 35, 2005, č. 73–74, s. 83–86.

⁵⁴ MAŇAS, V.: *Nejstarší zmínky o chrámové hudbě v Moravské Ostravě*. Opus musicum 2003, č. 1, s. 2–3.

⁵⁵ BALCÁREK, P.: *Kardinál František Ditrichštejn 1570–1636. Gubernátor Moravy*. České Budějovice 2007, s. 76 a násl.

PhDr. Jan Saheb, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Ostravská univerzita v Ostravě
Reální 5
701 03 Ostrava
Česká republika
e-mail: jan.saheb@osu.cz